

גילוי שיער ראש בחתונה

1. הקדמה
2. מאמר הרב קורצווייל ראש ישיבת ההסדר קרני שומרון
 - א. כיסוי משעת אירוסין
 - ב. היתר יום ראשון מז' ימים
 - ג. ההיתר - רק במנהג שאינו נגד התורה
3. הערות ודיוקי המחבר [שמואל הבר] על מאמר הרב קורצווייל
 4. כיסוי ראש בחופה - שמואל הבר
 - א. הערות בדעת מהר"י הלוי
 - ב. שלשה מנהגים בכיסוי הראש הכלה
 - ג. דעתי בכיסוי ראש לאחר החופה
 - ד. כיסוי ראש בכלה שלא נבעלה - ראייה מדיני סוטה
 - ה. כיסוי ראש בכלה שלא נבעלה - דברי נכד הישועות יעקב
 - ו. הקשיים בדברי נכד הישועות יעקב
5. הערת העורך- מנהג הספרדים בכיסוי הראש בחתונה
6. זאת תורת העולה

1. הקדמה

רבים בצבור השומר תו"מ אינם נוהגים לכסות את ראש הכלה לאחר החופה וחלקם אף אינם מקפידים לכסות את ראש הכלה לאחר חדר היחוד. מטרת המאמרים המובאים כאן היא לברר האם מנהג זה הוא נכון וראוי על פי ההלכה ומהו המנהג העדיף למעשה. בנוסף הבאנו כאן בירור גם בעניין מנהג הספרדים בדין זה.

2. מאמר הרב קורצווייל ראש ישיבת ההסדר קרני שומרון^[1]

כתוב במשנה (רפ"ב) דכתובות: "האשה שנתאלמנה או שנתגרשה היא אומרת בתולה נשאתני והוא אומר לא כי אלא אלמנה נשאתיך אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתים". ופירש שם רש"י: "אם יש עדים – על נשואיה שיצאת מבית אביה לבית בעלה: בהינומא, בגמרא מפרש: וראשה פרוע. איצטייבליד"ה שעה על כתיפיה כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה".

(1) מאמר זה ראה אור לראשונה בחוברת "עלוני שילה" מספר 3, ומפאת הקשר לנושאים הנדונים כאן הוא הובא בשלמותו בתוספת הערות נוספות ממחבר הספר.

אנו למדים מהמשנה ופירוש רש"י עליה שהכלה הולכת מבית אביה לחופה כשראשה פרוע, דהיינו ללא כיסוי ראש. (הביטוי... "ראשה פרוע" מופיע גם במשנה כתובות (עב.) לגבי עוברת על דת יהודית: "ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע" וכו') האם ניתן ללמוד מכאן שיש היתר מיוחד שלא לכסות את הראש בחופה?

א. כיסוי משעת אירוסין

בשו"ת מהר"י הלוי (שאלה ט) הבין שזהו היתר מיוחד לכלה מדיוק לשון רש"י הנ"ל, שכתב "כך היו נוהגים". מדוע תלה זאת רש"י במנהג, הרי כל זמן שלא נכנסה לחופה ראשה פרוע? מסקנתו מכך היא שכבר משעת אירוסין (היינו קידושין בזמן חז"ל) יש חובה לכסות את הראש, אלא שיש כאן היתר מיוחד, שתלוי במנהג שלא לכסות את הראש בזמן יציאתה לחופה. וכיוון שמהר"י הלוי ראה בדין המשנה היתר, הוא הוסיף ודייק מדברי הרא"ש שההיתר קיים במשך החופה ובכל היום הראשון משבעת ימי הנישואין.

הדין הראשון של מהר"י הלוי שארוסה צריכה לכסות את ראשה נפסק במשנה ברורה (סימן עה"ס"ק יא), ובגליון רעק"א, שהביא את שו"ת מהר"י הלוי (1).

והנה, פוסקים רבים נחלקו על מהר"י הלוי בדין ארוסה: כתב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה א יז) והטור (אבן העזר סימן כא): "לא ילכו בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש".

וכתב שם הב"ח שאין הכוונה לבתולה, אלא לפנויה אלמנה או גרושה וכו', כי בתולה לא חייבת בכיסוי ראש. והביא את דברי המרדכי פ"ג דברכות, שכתב: "אבל בתולה הרגילה בגילוי שער לא חישנין דליכא הרהור", והוסיף הב"ח להוכיח זאת מהמשנה דלעיל, שבתולה אינה צריכה לכסות את ראשה "שיוצאת בהינומא וראשה פרוע". והרי לדעת מהר"י הלוי אי אפשר להוכיח ממשנה זאת דבר, שהרי כבר התחייבה בכיסויי ראש מדין ארוסה, ויש כאן היתר מיוחד בשעת נישואין – לאישה נשואה.

הוכחה זו של הב"ח הובאה גם ב"חלקת מחוקק" (אבן העזר סימן כה אות ב) ובמגן אברהם (או"ח סימן עה אות ג), ובגר"א (שם אות ה).

וכן ה"דגול מרבבה" באבן העזר (שם סימן כא הל"ב) הביא ראיה מהירושלמי (כתובות פ"ב סוף הל"א), שאלמנה, גרושה ובעולה שלא מן הנישואין חייבות בכיסוי ראש. הירושלמי הקשה על המשנה בכתובות: "וחש לומר שמא בתולה מן הנישואין היא זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע" וכו'. ומכאן הבין הדגול מרבבה שבתולה מן הנישואין חייבת בכיסוי ראש, ולכן אי אפשר להוציאה וראשה פרוע לחופה.

ושוב, לדברי מהר"י הלוי אין כלל ראיה מהירושלמי, כי הרי לדבריו יש כאן היתר מיוחד לאישה נשואה, ואם כן כוונת הירושלמי שאין מוציאים בתולה מן הנישואין וראשה פרוע מסיבה אחרת, ולא בגלל האיסור. ועוד, שלדברי מהר"י הלוי הבתולה מן הנישואין כבר התחייבה בכיסוי ראש משעת אירוסין, ואם כן אי אפשר להוכיח דבר לגבי מצבה הקודם.

ב. היתר יום ראשון מז' ימים

ודאי שכל הפוסקים הנ"ל הבינו במשנה וברש"י שאין כאן היתר מיוחד לפריעת הראש, ומה שיוצאת בהינומא וראשה פרוע זה מפני שלא התחייבה עדיין בכיסוי ראש כדין בתולה, ודברי המשנה ורש"י כפשוטן שהבתולה "יוצאת", כלומר שמדובר בשעה שהיא יוצאת מבית אביה לחופה ועדיין לא נישאה.

וכן כתב בשיטה מקובצת (כתובות רפ"ב) בשם לקוטי הגאונים: "וראשה פרוע, פי' מגולה וכך היו נוהגין לבתולה ולא לאלמנה והאי דאמרין ופרע את ראש האשה ותנא דבי רבי ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש איכא למימר בנשואות קא מיירי".

וכן הביא שו"ת "יחזה דעת" (חלק ה סימן סב) בשם פוסקים רבים שארוסה אינה צריכה לכסות את ראשה, ולכן יש להקל. ועיין שם שהביא בשם ה"שדי חמד", שיתכן שאילו המהר"י הלוי היה רואה את דברי הגאונים שהובאו בשיטה מקובצת היה חוזר בו ומבטל דעתו(2).

ומה שהוסיף מהר"י הלוי בדינו השני להוכיח מהרא"ש שגם לאחר החופה וכל יום ראשון משבעת ימי הנישואין הולכת פרועת ראש (3), אינה הוכחה. וז"ל הרא"ש (פ"ב סימן ג): "א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: מותר להסתכל בכלה כל שבעה כדי לחבבה על בעלה ולית הלכתא כוותיה. וי"א דכל שבעה אסור אבל יום ראשון שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה מותר דאם לא כן מי יעיד שיצתה בהינומא וראשה פרוע וליתא".

הרא"ש אומר שביום ראשון משבעת ימי הנישואין יהיה מותר להסתכל בכלה מהטעם שהוא עיקר החיבוב על בעלה, ורק הביא לכך ראייה, דאם לא כן מי יעיד שיצתה בהינומא, אבל הוא לא התכוון לומר שיוצאת בהינומא וראשה פרוע כל יום ראשון של נישואין. ולעולם היציאה בהינומא וראשה פרוע היא קודם החופה, כדפירש רש"י שיוצאת כך מבית אביה, ואיסור ההסתכלות בכלה חל מאותה שעה שיוצאת לחופה.

ועל כרחק צריך לומר כן, כי דינו השני של מהר"י הלוי תלוי בדין הראשון, ואזיל לשיטתו. אבל אם אין שום היתר מיוחד ב"יוצאת וראשה פרוע" ודאי שאין כאן היתר לצאת כך לאחר נישואין. ואם כן כל הפוסקים שחלקו עליו בדין הראשון ודאי חולקים עליו בדין השני.

ג. ההיתר - רק במנהג שאינו נגד התורה

ונראה שגם לדברי הפוסקים כמהר"י הלוי בדינו הראשון, שארוסה צריכה לכסות את ראשה (כמו שפסק במשנה ברורה), לפי זה יש היתר ממנהג שלא לכסות את ראשה בשעת יציאתה לחופה, ומכל מקום אין להתיר לאחר נישואין, כי לאחר נישואין יש כאן איסור תורה לצאת כששערה גלוי על כתפה (ולא דמי ליוצאת בקלתה, דהוי דת יהודית, כמו שכתוב בכתובות עב:) ואיך ייתכן שיתירו זאת ממנהג בשעת נישואין?

ולא דמי בזה למה שהתירו הפוסקים (או"ח סימן עה הל"ב) בשיער שיוצא חוץ

לצמתה, כי זה מעולם לא נאסר ולא כלול באיסור פריעת ראש, אבל מה שנאסר וכלול באיסור תורה איך יתירו זאת בזמן הנישואין מכוח מנהג (ומ"ש מהר"י הלוי בשם שו"ת הרשב"א סימן תקע"א לא נמצא כן בנוסח דידן ולא הזכיר שאין איסור)? וצריך לומר דאף אם ארוסה צריכה לכסות את ראשה אין זה כי אם מדת יהודית, דהיינו מנהג בנות ישראל (כדפירש רש"י במשנה כתובות עב.). ודומיא דחייב אלמנה ובעולה לכסות את ראשן שכתבו כמה פוסקים שהוא מדת יהודית. עיין במשנה ברורה (סימן עה ס"ק יא) באשה שזינתה, שאי אפשר לכופה לכסות את ראשה, וזה משום שאינו דאורייתא. ועיין עוד בשו"ת "אגרות משה" (אבן העזר סימן נו) לגבי אלמנה, שהוא מדת יהודית. וכן מפרש המגן אברהם (סימן עה אות ג) שהפסוק (במדבר ה) "ופרע את ראש האשה" לא מדבר בפנויה. וא"כ אף שחז"ל כללו את כולן: "ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות ישראל", מכל מקום אין דינן שווה, ורק נשואה חייבת בכיסוי ראש מדאורייתא.

אמנם כיוון שכתבו הפוסקים שעיקר החופה הוא כשמתייחד עמה ומכניסה לרשותו, (עיין ב"פתחי תשובה" אבן העזר סימן נה אות ב בשם סידור הגאון מליסא, וכן פסק המשנה ברורה (4) בסימן שלט ס"ק לב), יש מקום להקל (5) שלא לכסות את הראש עד לכניסה לחדר ייחוד. וכן פסק בשו"ת "יחיה דעת" חלק ה סימן סב.

ואין להיתלות בנימוק שלא להוציא לעז על אותן נשים שהקלו שלא לכסות ראשן ביום הראשון של נישואין, כי כבר כתב בשו"ת "ביע אומר" (חלק ה, ב, תיקונים הוספות ומילואים לאבן העזר ה) בשם כמה פוסקים, דדוקא בענייני גיטין ואישות שייך לומר כן, שנמצא על ידי זה מוציא לעז על הבנים שהם ממזרים חלילה. ועוד כתב שם, שבמקום שהוא ספיקא דדינא ויש צדדים להחמיר – אין לחוש ללעז הראשונים, עיין שם, ובפרט במקום שהמנהג לא ברור ולא מפורש בספרי הפוסקים.

סוף דבר, צריך לחנך בדרכי נועם ולנסות לתקן את המציאות על-פי ההלכה, ולא לחשוש מפני רוחות אופנתיות.

3. הערות ודיוקי המחבר [שמואל הבר] על מאמר הרב קורצוויל

- (1) לגבי דעת מהר"י הלוי עי' במאמר תוקף החיוב לכסות הראש שהוכחנו שלדעתו חיוב הכיסוי בארוסה הוא מדאורייתא.
- (2) מה שכתב השדי חמד [אסיפת דינים מערכת ד' "דת יאודית"] שאם האחרונים היו רואים דברי ליקוטי הגאונים היו חוזרים בהם. נראה שהבינו כי "ליקוטי גאונים" הם דברים שהביא השטמ"ק בשם הגאונים, ועל כן ודאי שיש לנקוט כמותם למעשה. אולם בשיטה מקובצת כתובות דף יד' מובא "בליקוטי הגאונים כתוב בשם רש"י וכו' " מבואר א"כ כי ספר זה נכתב לאחר תקופת חייו של רש"י וייתכן שהוא לאחד האחרונים. וכן נראה גם מדברי ליקוטי הגאונים בדף טו', אליו מתייחסים השד"ח והיחוו"ד.
- (3) הסומכים על מהר"י הלוי לגלות ראשן ביום הראשון סמכו על משענת קנה

רצוץ כיון דלא התיר אלא רק "קצת סופי השערות לאחריה על כתיפה", כאשר שאר ראשה מכוסה, ולא ראינו מעולם אשת איש שהולכת כל היום הראשון בגילוי ראש.

(4) מה שכתב המשנ"ב בסימן של"ט הוא רק לחומרא, שכל עוד לא היה יחוד גמור אולי לא קנאה ולכן יזהר מקנין בשבת. אך אין ראייה שיקל לענין כיסוי ראש תחת החופה.

(5) לדעתי, כיוון שחלק נכבד מהפוסקים נקטו לדינא כי אחר כיסוי ההינומא ופריסת היריעה על גבי כלונסאות או הכנסת הכלה למקום שמעמידים בו את החופה נחשבת הכלה לנשואה (לדעת הגר"א, וביאר דבריו החזו"א באבן העזר ג יז). וכן כתבו כמה אחרונים בדעת הרמ"א במה שכתב שזה המנהג הפשוט עכשיו. וכיוון שכיסוי ראש באשה נשואה מדאורייתא אם כן מידי ספיקא דאורייתא לא יצאנו. ולכן לדעתנו צריכה לכתחילה להיות בכיסוי ראש גמור מתחת לחופה עוד לפני הכניסה לחדר יחוד.

4. כיסוי ראש בחופה - שמואל הבר

א. הערות בדעת מהר"י הלוי

במאמר לעיל הובאה דעת מהר"י הלוי הסובר כי ארוסה חייבת בכיסוי הראש. נראה לי להוסיף על המובא במאמר לעיל ולומר כי מהר"י הלוי סובר כי חיוב הארוסה לכסות את ראשה הוא מן התורה. כך יש ללמוד מן הראיה שהביא המהר"י הלוי לדבריו מתחילת פרק שלישי בסוטה^[2] שם אומרת הגמ' כי ארוסה אינה שותה מי סוטה, בגמ' שם נחלקו מה המקור לדין זה יש הלומדים מהפסוק "תחת אישך", ויש הלומדים מהפסוק תחת אשה. על זה מקשה הגמ'^[3]:

טעמא דכתיבי הני קראי הא לאו הכי הוה אמינא ארוסה שותה והא רב חנינא אייתי מתניתא בידא מבלעדי אשך מי שקדמה שכיבת בעל לבעול ולא שקדמה שכיבת בעל לבעל

כוונת הגמ' שגם ללא הפוסקים שהובאו בגמ', היינו ממעטים ארוסה מדין סוטה, שכן ארוסה לא נבעלה, ואילו השקאת הסוטה מתבצעת רק בתנאי שסטתה אחרי שקדמה שכיבת בעל לבעול? על זה תירצה הגמ' :

אמר רמי בר חמא משכחת לה כגון שבא עליה ארוס בבית אביה

והיינו שהמציאות בה יש הו"א ששייך דין סוטה בארוסה הוא כשהארוס כבר בא עליה פעם אחת^[4], ובזה היתה הו"א ששייך דין סוטה אך קמ"ל הפוסקים שאין דין סוטה בארוסה.

מכאן מוכיח מהר"י הלוי אחי הט"ז שארוסה חייבת בכיסוי הראש, שכן אם ארוסה

(2) סוטה כ"ד ע"א.

(3) שם ע"ב.

(4) צריך לומר שלא בא עליה לשם נישואין ולכן היא עדיין ארוסה ולא נשואה.

מותרת בגילוי הראש הרי גם בלי אותם פסוקים א"א לומר שארוסה שותה מי סוטה, שהרי הפסוק אומר "ופרע הכהן את ראש האשה" פירוש שבתהליך השקיית הסוטה צריך לגלות ולפרע את ראשה שהוא מכוסה [כפי שלומדת הגמ' בכתובות^[5]] מכאן שכל אשה צריכה לכסות את ראשה], ואם נאמר שארוסה אינה חיבת בכיסוי הראש א"א לקיים בה ופרע את ראש האשה וממילא אין אפשרות להשקות אותה מי סוטה, ולכן ע"כ לומר שארוסה חייבת בכיסוי הראש. מוכח מתוך ראיית המהר"י הלוי שהבין שחיוב ארוסה בכיסוי הראש הוא מהתורה, שכן הפסוק בא לחדש שלא משקים את הארוסה, ואם מדין תורה ארוסה לא חייבת כיסוי, אין אפשרות כלל להשקות אותה מדאורייתא, ומדוע צריכה התורה לחדש שלא משקים את הארוסה מי סוטה?

גם בתשובת ר' עקיבא איגר^[6] כתב כי הסוברים שארוסה חייבת בכיסוי הראש סוברים כי מן התורה ישנו חיוב לכסות ראשה, ועל כן נקט למעשה שיש להחמיר כמותם כי הוא נוגע לדאורייתא.

לגבי עצם ראיית המהר"י הלוי, ע' במג"ג^[7] שדחו דבריו :

בשלמא מבלעדי אשך הוא פרט בענין גופיה שפיר ממעטינן ארוסה אבל ופרע ראש האשה הוא במעשה הסוטה כדי לנוולה כדאמררו היא קשטה עצמה וכו' א"כ בארוסה דלא שייך ניוול זה, מקיים בשאר ניוול ואין קפידא בזה.

לדעתם יש הבדל בין עצם דין הסוטה לבין הפעולות שעושים לנוולה, גם באשה שאין אפשרות לנוולה שייך דין סוטה והדברים לא תלויים זה בזה. לפי זה הגמ' הבינה בהו"א שדין סוטה שייך גם בארוסה למרות שאין אפשרות לקיים בה את פעולות הניווול של פירוע ראש, באשה זו יבצעו את הניווול בדרכים אחרות.

ב. שלשה מנהגים בכיסוי הראש הכלה

מצאתי בספר נטעי גבריא^[8] שכתב^[9] שלושה מנהגים בעניין כיסוי ראש הכלה :

(1) המנהג לכסות ראשה תכף בחדר הייחוד אחר החופה (2) ויש שנהגו שהכלה באה לחופה בכיסוי ראש כדין ויזהרו שכיסוי ההינומה שעל ראש הכלה לא יהיה שקוף שאם שערוטיה נראות דרכו אינו מועיל כלל במקום כיסוי ראש (3) ויש שנהגו שאינה מכסה ראשה רק למחרת יום החתונה.

כמקור לדעה הראשונה הביא רשימת פוסקים החולקים על מהר"י הלוי^[10] וסוברים

(5) דף ע"ב.

(6) תנינא סי' עט'.

(7) סימן ע"ה שלטי גיבורים ס"ק ב.

(8) הרב גבריאלי ציינער מארה"ב.

(9) בפרק נ"ח סע' ה'.

(10) שו"ת מהר"י הלוי, אחיו ורבו של רבנו הט"ז [כך נכתב בדף הראשון של הספר] סימן ט.

שחיוב כיסוי הראש הוא בנשואה דווקא ולא בארוסה^[11]. הסוברים כך הם : השבות יעקב^[12], ישועות יעקב^[13], משאת משה^[14], שדי חמד^[15] ועוד. ברמ"א^[16] מבואר שיעקר החופה ההופכת את הארוסה לאשת איש היא הייחוד. לפי זה, כל זמן שלא נתייחדו החתן והכלה - אין דינה כנשואה ומותרת בגילוי ראש. הנטעי גבריאל שם שלח לעיין במה שכתב לעיל בפרק ל"ז סעיף ט' :

אולם אחר החופה מחויבת בכיסוי שערות ראשה כדת וכדין לכן בחדר ייחוד תראה לסדר שלא יהיו שערותיה נראות בחוץ שהרי אחר החופה כשנעשית נשואה מחויבת בכיסוי ראש

בהערה שם חזר הנטעי גבריאל על כך שעד הייחוד אינה צריכה לכסות ראשה, וציין על כך לעיין בשו"ת חת"ס^[17] ושו"ת אבני צדק^[18]. עיינתי שם וכל הדיון שלהם אינו קשור לענייננו. החת"ס דן בנושא חציצה בטבילה. בזמנו נהגו הנשים הנשואות לקצוץ את שערן, והחת"ס נשאל האם בשערן של הכלות שטובלות ושערותיהן ארוכות - עדיין יש בעייה של חציצה בטבילה כיוון שעומד לקוץ, או לא. בתוך התשובה כותב החת"ס :

הנה כי כן הכא נהיגי נשי שלא לקוץ השערות עד אחר בעילת מצווה ממש ומקפדת שתבוא אל החתן בשערות ארוכות אולי יצא להם זה מיצאה בהינומא וראשה פרוע יהיה איך שיהיה אין השערות עומדות להתגלה בשעת טבילה עד אחר בעילת מצווה והבעילה מפסקת בין טבילה לגילוח לא שייך עומד לקוץ קצוץ

והבין בעל הנטעי גבריאל כי מש"כ "מקפדת שתבוא אל החתן בשערות ארוכות" הא קמ"ל : שהולכת בגילוי הראש עד לרגע הייחוד, אך לדעתי אין מכאן שום ראייה, דמכך ששערותיה ארוכות לא משמע שהן אינן מכוסות, וייתכן שכבר מרגע העמידה תחת החופה כיסתה את שערותיה. גם בשו"ת אבני צדק דן בעניין החציצה בשער שעתיד ליקצץ, ומעתיק דברי החת"ס, אך לא דבר כלל על גילוי שער זה לאחר החופה.

כמקור לדעה השנייה הביא הנטעי גבריאל את המהר"י הלוי אחי הט"ז, הסובר כי ארוסה חייבת בכיסוי הראש, והביא שפסקו כמותו החוות יאיר^[19], הבית מאיר^[20],

(11) הובאו דבריהם ביחוד דעת ח"ה סימן ס"ב.

(12) חלק א' סימן קג'.

(13) אבן העזר כא' ס"ק ט'.

(14) חלק ב' סימן ז'.

(15) מערכת דת יהודית אות א'.

(16) אבן העזר סימן נ"ה סעיף א'. זה לשון הרמ"א שם: "והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסים יריעה פרוסה על גבי כלונסאות, ומכניסים תחתיה החתן והכלה ברבים ומקדשה שם ומברכין שם ברכת אירוסין ונישואין ואח"כ מוליכין אותם לביתם, ואוכלים ביחד במקום צנוע, וזה החופה הנוהגת עכשיו".

(17) יו"ד סימן קצ"ה.

(18) סימן ק"ו.

(19) סימן קצ"ו.

(20) אבן העזר סימן כ"א ס"ק ב.

שו"ת מים רבים^[21], שו"ת רע"א^[22] ואפי זוטרי^[23]. וזה לשון שו"ת מהר"י הלוי שם :
שכן נהגו בכל תפוצות ישראל שתכף אחר הקידושין מכסין ראשן
אפילו קודם הנישואין

גם המ"ב^[24] פסק כמהר"י הלוי. וסיים הנטעי גבריאל לדעה זו :

וא"כ תכף אחר הקידושין אסורה בגילוי ראש לכן מכסין ראשן קודם
החופה מכיוון שהקידושין והנישואין הם בזמן אחד.

מקור לדעה שלישית הביא הנטעי גבריאל ממנהגי נישואין חב"ד, שמנהג בית הרב
התניא לכסות ראשן רק למחרת החתונה.

ג. דעתי בכיסוי ראש לאחר החופה

שמעתי אחד מחשובי הפוסקים, שבירושלים לפני כחמישים שנה היו שנהגו כדעה
הראשונה לעיל. אין בכונתי לערער על מנהג שהיה קיים, וכל מה שכתבתי בהערה
לעיל על מאמרו של ראש הישיבה הרב קורצווייל הוא שלענ"ד המנהג השני עדיף
מכמה טעמים :

1. פוסקים רבים פסקו כמהר"י הלוי שגם ארוסה חייבת בכיסוי הראש, וכמו שציין
הנטעי גבריאל.

2. לדעת פוסקים רבים חופה ההופכת את האשה לנשואה היא שלב מסויים שקודם
לחדר ייחוד. עי' בב"י וברמ"א אה"ע סימן נ"ה סעיף א' שהביאו דיעות אלו. כן מבואר
גם בנחלת שבעה^[25] ובמהרי"ל^[26], והוסיפו שם כי מה שכתב הרמ"א כי נוהגים גם
לעשות ייחוד, הוא כדי שיהא לבו גס בה, ומוכח שנקראת אשת איש עוד קודם לכן. כן
פסק גם הגר"א והסביר דבריו החזו"א^[27] :

דעיקרו מעשה המורה שיצאת מרשות הראשון לרשות הבעל, ואם
מכניסה הבעל לביתו לשם כך זהו נישואין, ומיקרי ביתו לענין זה מקום
קביעת דירתו. ואם מוליכה למקום שהכינו לכך להורות על נישואין
שפיר חשיב כנישואין. ואפילו מוליכה לחצר דידה או לחצר ידיה
כיוון שהסכימו לכך חשיב מעשה נישואין. ונהגו לעטר מקום החופה
כדי שיהיה הדבר מינכר טפי וזה חופה שלנו שהולך עמה לחצר בית
הכנסת והכלונסאות והיריעה להיכר הדבר ונראה דאי הייתה חופה
שלנו ולא היה ייחוד, חשיבה כנשואה אף לקולא כגון להפר נדריה
ולהטמא לה וכן לענין ממון יורשה וזוכה במעשה ידיה ובמציאתה ואם

(21) סימן ל'.

(22) תנינא סימן ע"ט.

(23) סקי"א.

(24) סימן ע"ה סקי"א.

(25) סימן י"ב ארת ט'.

(26) הלכות נישואין ו'.

(27) חלק אה"ע קידושין סימן ס"ג סעיף י"ז.

הייתה בערב שבת מותר הייחוד והביאה בשבת

הרי שסמך על דברי הגר"א אפילו להקל בכל המקרים הנ"ל, וא"כ וודאי שלחומרא צריך לחשוש, ולחייב כיסוי כבר בשלב זה של החופה כיום.

3. עוד יש להעיר שהספק כאן הוא ספק מדאורייתא וזאת מכמה סיבות. ראשית, כבר כתבנו לעיל שלרוב פוסקים חיוב כיסוי ראש הוא מדאורייתא, ועוד שלרוב ראשונים חופה דאורייתא (פירוש שהיא הקובעת שאשה היא נשואה). לפי הכלל שספיקא דאורייתא לחומרא נראה שראוי להחמיר גם בנידון דידן. וכן כתב בהדיא רע"א בתשובה.

לכן, מן הראוי היה שבזמן שעומדת תחת החופה כבר יהיה ראשה מכוסה. וכך אמר לי הרב נבנצאל שליט"א בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל שחייבת בכיסוי ראש בחופה ואם יש הינומא העשויה מרשת אם היא כפולה מועיל [בתנאי שמכסה את כל ראשה]. וכך כתב העורך לקמן בשם הרב אליהו שליט"א שפסק כך גם לספרדים והביא גם שבספר בית חתנים לר' משה פנירי שליט"א [תחילת פרק י'] ציין שכן כתבו גם היפה ללב [סי' נ"ה ס"ק ב'], התפילה לדוד [סי' ל"ג], הרב טהרת המים [מערכת כ' סוף אות מ'], שו"ת פני יצחק [ח"א אות קי"ז] וסידור בית עובד [דף קצ"ח].

ועוד הוסיף שכן הוא גם דעת חלק נכבד מאחרוני ספרד בדורות האחרונים. הבן איש חי [שנה ראשונה שופטים אות י"ב], הנתיבי עם [אבן העזר סי' נ"ה] הישכיל עבדי [חלק ז' אבן העזר סי' י' וי"א], וכן היה מורה ובא הרב בן ציון אבא שאול שעל הכלות לתת כיסוי ראש משעת עמידה בחופה שלנו [ווי העמודים כתובות סוף ב' ע"ב, ובסדר תהילת יצחק מדיני הנישואין והחופה הל' א', ג'].

יש לציין שאע"פ שנהגו לכסות את ראש הכלה בהינומא עוד לפני החופה^[28] אין די בזה, כי ההינומה שנוהגים בה כיום בהרבה מקומות- אינה מכסה את שיערה אלא משמשת כקישוט בעלמא^[29], אך אם ההינומה אטומה ומכסה את כל הראש או לפחות את רובו לפי האג"מ- הרי ראשה כבר מכוסה ועומדת תחת החופה בכיסוי ראש גמור, וכך ראיתי נוהגים בכמה מקומות.

מאידך שמעתי כי יש נשים רבות המורידות גם את ההינומא אחר חדר היחוד כאשר לרוב דעות הם נחשבות לפרועות ראש מדין תורה ואם לפחות היו הולכות בהינומא המכסה את כל הראש או רובו לפי האג"מ גם אם היא מחוררת האיסור היה דרבנן מדת יהודית והיינו דנים אותן לכף זכות שמקילות כפי דעת המיעוט באיסור דרבנן.

סמוך ונראה להוצאת הספר הראה לי בני הרב אלעזר כי בספר ועליהו לא יכול^[30] ציטט מכתב של הגרש"ז אויערבך זצ"ל בעניין הנדון וז"ל :

(28) כמוכר ברמ"א אבן העזר סימן נ"ה סע' א.

(29) ומ"מ אם ההינומא מכסה את כל שיערה [או לפחות את רוב שיערה לפי האג"מ] אלא שהיא מחוררת במקצת, וצילתה מרובה מחמתה מסתבר שהיא תועיל לפחות להוריד את חומרת הבעיה לאיסור דרבנן, שהרי הינומא זו אינה גריעא מקלתה, ומדאורייתא סגי בקלתה.

(30) חלק ראשון עמוד שי"ח.

דבריו ודאי נכונים שכלה לאחר החופה שהיא כבר נשואה דודאי אסורה בפריעת ראש וחייבת בכיסוי הראש ככל אשה נשואה והשתוממתי כאשר קבלתי ספר מאת המחבר בשם קדושים תהיו מלומדי ישיבת מרכז הרב שכתב שם בפרק ו [73] בהאי לישנא "ויש הסוברים שעל הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר החופה... ולדעת הסוברים שכלה חייבת בכיסוי ראשה רק מהלילה שלאחר החתונה רשאית היא להשאר בכיסוי בו באה לחתונה אף לאחר החופה" ומקורו מציין רק שו"ת יביע אומר ח"ו או"ח סי' י"ג אות ד וזה לא נכון כי שם מדבר רק מארוסה ולא מנשואה

ובמקום אחר שם^[31] הביא מכתב אחר שכתב הגרש"ז זצ"ל בעניין זה וז"ל :

אך בנוגע לכיסוי הכלה בזמן החופה והסעודה אף שהמשנ"ב בסימן ע"ה ס"ק י"א מחייב כיסוי גם לארוסה וכ"ש לנשואה אך אעפ"כ אם הכלה לא רוצה או אחד מן הצדדים יש לוותר ולסמוך על ההינומא שהכלות מתכסות בכך אע"ג שזה דק

ד. כיסוי ראש בכלה שלא נבעלה - ראה מדיני סוטה

עוד הראה לי בספר הנ"ל^[32] מכתב שכתב בנו של הגרש"ז זצ"ל הרב אברהם דוב בעניין זה וז"ל :

בענין כיסוי ראש – הנה יש לנו פרשה אחת בתורה ופרע את ראש האשה וגו' מכאן אזהרה, ופירש הרמב"ם על כל הנשים ואף בתולות ופנויות, אולם לדין שפנויות מגלות ראשן ואפ"ה אלמנה וגרושה חייבות לכסות, וכמה נתחבטו הפוסקים בבעולה בזנות לדון להתיר מצד כבוד הבריות והרי לית לן תרי קראי ומהיכ"ת לאסור אשת איש ובעולה פנויה? וע"כ שזה דין אחד בעולה בין פנויה בין א"א, ופרשה שבתורה מיירי בבעולה שהרי בעינן קדמה שכיבת בעל לבעול. וזה פשטות המשנה שבנות ישראל יוצאות פרועות ראש שבארוסה קמירי. וכן היה המנהג בדור שלפנינו וזו תשובה גם לנכנסת לחופה ולא נבעלה דלאו באירוסין ונישואין תליא

בתחילת התשובה הביא את דברי הרמב"ם שחייב גם את הבתולות בכיסוי הראש, אך כתב שאין המנהג כן, ולדין בתולות אינן מכסות ראשן. לפי זה הקשה, מדוע התקשו הפוסקים להתיר לפנויה שנבעלה לגלות ראשה, הרי יש רק פסוק אחד ממנו לומדים את החובה לכסות הראש, ופסוק זה עוסק בנשואה [סוטה], וממילא פנויה אינה חייבת בכיסוי ראש בין בתולה ובין בעולה? וענה כי מה שאסרה התורה בנשואה אין זה בדווקא, אלא נשואה הוא דוגמא לבעולה, וכל בעולה חייבת בכיסוי הראש, בין אם היא נשואה ובין אם היא בעולה. חיזוק לדבריו הביא מכך שדין סוטה [ממנו למדנו חיוב כיסוי הראש] נאמר דווקא באשה שכבר נבעלה לבעלה ואחר כך נסתרה, הרי

(31) עמוד רפ"ו.

(32) עמוד ע"א.

שחיוב כיסוי הראש נאמר באשה בעולה.

מה שכתב שדין אחד לבעולה בין פנויה בין א"א ופרשה שבתורה מיירי בבעולה צ"ע שהרי בפנים מאירות^[33] שדן בפנויה שזינתה והביאו דבריו במג"ג^[34] ובמ"ב^[35] כתב :

ועיי' במג"א שהסכים דבפנוי' לאו דאורייתא ובכתול' אין חשש נידנדוד איסור ודבריו הם (יתר) [יתד] שלא תמוט וא"כ זכינו לדין דאי הוי דאורייתא הי' מצוה עלינו לכופה לכסות ראשה אף דלאו הבא מכלל עשה עשה הוא מ"מ כייפינן אעשה ומכין אותו עד שתצא נפשו כדאית' בהכותב דף פ"ו אבל כיון דנתברר דבפנוי' אין כאן איסור דאורייתא א"כ מה לנו להכניס ראשינו לילך עמה בגדולו' לכופ' אותה שתכסה ראשה, ואם בשביל הכתובה הלא כל הנושא אשה בודק וחוקר אחרי' וכיון דנתפרסם שזנתה כל מה שיעשה לה כתובה מדעתו הוא ורשות בידו להוסיף, והא דנהגו לכסות ראשה עושים לטובתה שלא תהי' חרפה וגרופה לכל עובר אורח שיראה אותה כריסה בין שיני' וידע שזנתה אבל היכא שהיא אומרת שלא ניחא בתקנתה כגון דא שומעין לה הנל"עד כתבתי - מאיר.

מבואר בדבריו שבפנויה בין בתולה בין בעולה אין שום איסור דאורייתא ורק נהגו לטובתה שלא תהיה לחרפה לכל עובר ושב. גם השכות יעקב^[36] והדגמ"ר^[37] שחיבו פנויה בעולה בכיסוי ראש הוא רק מדת יהודית אך לא מהתורה. א"כ קשה על מה שכתב במכתב הנ"ל להשוות פנויה שנבעלה לאשת איש.

אולם הוכחתו מדין קדימת שכיבת בעל לבעל צריכה יישוב. במאמר חיוב האשה לכסות את ראשה כתבתי כי רק א"א חייבת מהתורה בכיסוי ראש וכיון שהמקור לכיסוי הראש הוא הפסוק בסוטה "ופרע את ראש האשה", יש לומר שרק אשה אשר שייך בה ציווי זה של "ופרע את ראש האשה" מחוייבת בכיסוי הראש מהתורה, אך כל אשה אחרת אינה מחוייבת בכיסוי ראש מדאורייתא. כיון שפרשת סוטה שייכת רק באשה נשואה ולא ברווקה, בין פנויה ובין גרושה או אלמנה, גם החיוב לכסות את הראש מדאורייתא שייך רק בנשואה ולא בפנויה ומרגע שהיא נשואה חייבת בכיסוי הראש.

על זה לכאורה מקשה הרב אברהם דוב הרי דין סוטה קיים רק בתנאי שקדמה שכיבת בעל לבעל, והיינו רק באשה שנבעלה, כפי שלומדת הגמ' בסוטה^[38] מהפסוק מבלעדי אישך וכפי שמבואר ברמב"ם^[39] :

נשואה שקינא לה ונסתרה קודם שיבעול אותה בעלה אינה שותה ויוצאה בלא כתובה ואסורה עליו לעולם שנ' ויתן איש כן את שכתבו

(33) ח"א סימן לה.

(34) סימן ע"ה אלף המגן ס"ק ו.

(35) סימן ע"ה ס"קיא.

(36) סימן ק"ג.

(37) על שו"ע אהע"ז סימן כ"א סעיף ב.

(38) דף כ"ד .:

(39) שוטה פרק ב הלכה ה.

מבלעדי אישך שקדמה שכיבת הבעל לשכיבת הבעל.

וא"כ כיון שלמדים דין כיסוי הראש מסוטה, ממילא כיון שדין סוטה הוא רק בבעולה וא"כ גם כיסוי הראש הוא רק בבעולה ולכן עד שלא נבעלה יכולה ללכת בגילוי הראש^[40].

אך נראה לי שלא זו כוונת ההקש מסוטה לשאר נשים, וודאי שאין צורך בכל דיני סוטה כדי לחייב כיסוי ראש. כוונת הלימוד להצריך כיסוי הראש מזמן שחל דין סוטה, וזה רק כאשר היא נשואה, ולא קודם לכן וגם לא אחר כך אם נעשית גרושה או אלמנה, אך פרטי הדינים השייכים בסוטה אינם תנאי לחיוב כיסוי הראש בשאר נשים. כגון מה שכתב הרמב"ם^[41] "ומגלה שערה וסותר מחלפות ראשה כדי לנוולה", וכי קס"ד שאשה לא תחשב פרועת ראש עד שיסותרו מחלפות ראשה? וכן הדין שהבעל צריך לקנא לאשתו כדי שנשקה אותה מי סוטה, וכי רק נשים שבעליהם קינא להם יהיו חייבות בכיסוי הראש? אלא ודאי שיש דינים פרטיים בסוטה, ואחד מהם הוא שקדמה שכיבת הבעל לבעול, אך הלימוד של תנא דבי רבי ישמעאל^[42] "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש" הוא ממעמדה המשפחתי של הסוטה, שהיא אשה נשואה ורק במצב של אשה נשואה חלים הדינים השונים של הסוטה^[43], אך לגבי חובת כיסוי הראש אין צורך בתנאים אלו.

ואפילו אם תמצי לומר שיש הבדל בין הפרט של נבעלה לבין הפרט של פריעת ראש וקינוי, שנבעלה הוא דבר המגדיר את רמת הקשר שלה עם בעלה, ורק רמת קשר כזו מחייבת כיסוי ראש, משא"כ קינוי וסתירה אינם הגדרת מצב הקשר אלא דברים צדדים, עדיין אין מאן ראייה משום שנראה מסברא כי דין זה של קדימת בעל לבעול אינו מגדיר את מעמד האשה אלא את הבעל. אין כוונת הפסוק שכדי להיות סוטה צריך אשה שנבעלה על ידי בעלה לפני שנבעלה על ידי הבעל, אלא הוא מתנאי הבעל שכדי שיוכל לעשות את אשתו לסוטה צריך שתקדים בעילתו את בעילת הבעול, ור' ישמעאל שלמד על חובת כיסוי הראש, למד דבריו מהגדרת האשה, באיזו אשה עוסקת פרשת סוטה.

ה. כיסוי ראש בכלה שלא נבעלה – דברי נכד הישועות יעקב

גם בספר ישועות יעקב ישנה התייחסות לדין כיסוי ראש בכלה שלא נבעלה. בסוף סימן כא' מובאת תשובה שכתב הרב צבי הירש ארינשטיין, נכד הישועות יעקב. תשובה זו נכתבה מכיון שהוקשה לרב כיצד ייתכן שארוסה שהיא א"א לכל דבר אינה חייבת בכיסוי ראש [כדעת החולקים על מהר"י הלוי] ואילו אלמנה וגרושה, שהן פנויות, אינן חייבות לכסות ראשן. בעקבות כך נכנס הרב לביורו יסוד חיוב כיסוי

(40) ולפי זה יש לומר עוד שבחופת נדה, יכולה ללכת בגלוי הראש זמן ארוך כל עוד לא נבעלה, וצ"ל שאינה עושה כן הוא כדי שלא יודע ברבים שלא נבעלה, אך ודאי שבביתה אינה חייבת לכסות ראשה לפי זה גם לסוברים שיש חיוב בכיסוי הראש בבית.

(41) שם פ"ג הלכה י"א.

(42) כתובות דף ע"ב.

(43) כאשר קינוי יכול להעשות גם בארוסה.

הראש באשה וז"ל :

דבאמת אף דאיסור פריעת ראש דאורייתא היא מ"מ לא מצינו בתורה איסור להדיא רק הוכחת תנא דבי ר"י מופרע את ראש האשה דאזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועי ראש. והנה מה הוא ההוכחה פירש רש"י שתי לשונות... "ועוד דכתיב ופרע מכלל דההוא שעתא לאו פרועה הוא ש"מ דאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש" ועל זה הפירוש האחרון כתב רש"י ז"ל דכן הוא העיקר...

ובחידושי המתקתי יותר, דלאו מזה לבד הוכיח תנא דבי ר"י דמזה אין ראייה רק שהיה מנהג קדום בישראל שלא תצאנה הנשים פרועות ראש אבל מ"מ אין מכאן ראייה לאיסור תורה ורק דעיקר ראייתו מדצוותה תורה לפרוע ראש אשה זו כדי לנוולה גלתה לנו שרצון הש"י שישארו במנהגם הקדום הזה שלא לצאת פרועת ראש דגנאי היא להן לפרוע ראשה בשוק בפני רבים, וזה ברור בביאור הדבר.

ומעתה אמינא דזהו הטעם דלא אסרינן פירוע ראש רק לנשואות ולא לארוסות, אף דארוסה כנשואה לענין א"א, משום דכיון דלא אסרה תורה פרועת ראש להדיא בא"א ורק שגילתה שישארו במנהגם הקודם, והנה מנהגם זה היה להם עוד מקודם שקבלו התורה, שנהגו שלא לצאת פרועת ראש לשוק, וכן מצינו בבני נח [סנהדרין דף נח'] מאימת התרתה בא"א משתפרע ראשה בשוק ועיין ברש"י שם. והנה באומת וכן בישראל קודם מתן תורה לא היו להם 'ארוסה' ו'כניסה לחופה' להחשיבה א"א, ורק בעולת בעל, וכמבואר בש"ס דסנהדרין שם, וכיון דחזינן שלא אמרה תורה רק שישארו במנהגם זה, ע"כ רצון הש"י לא היה לאסור פרועת ראש בכל א"א ורק בבעולת בעל דהוי א"א גם בבן נח, אבל לא בארוסות, אף דבשישראל הוי כא"א לכל דבריהם והבן זה...

ואמנם הא דאסרינן גם לאלמנה וגרושה מן הנישואין לילך פרועת ראש, אף דבאלו לא הוי מנהגם לכסות ראשן, וכדמוכח ג"כ מש"ס דסנהדרין שהבאתי, דהתירתן משתפרע ראשה בשוק, נ"ל דמטעם אחר קאתינן לאסור, ולא משום איסור תורה דופרע את ראש האשה, ורק דכיון דבעודן נשואות היו חייבות לכסות שער ראשן אסורות שוב לגלותן משום ערוה, דהוי כשאר מקומות המכוסים באשה, ורק הבתולות שלא התחילו מעולם לילך כיוסי ראש והוי דרכן לגלותו מותר.

הרב צבי הירש מעיר כי מלשונו של רש"י נראה כי מן הפסוק למדנו רק כי היה מנהג קדום בישראל לכסות ראשן ולא למדנו כי יש חיוב לכסות הראש, וא"כ כיצד תנא דבי ר"י למד מכאן חיוב לכסות הראש? על כן מחדש הרב צבי הירש כי מה שחייבה התורה את האשה לכסות את ראשה הוא דווקא באשה שגם קודם מתן תורה היה לה מעמד של נשואה. שכן נשים אלו נהגו לכסות ראשן גם קודם מתן תורה והתורה נתנה למנהג זה תוקף תורני. לפי זה מחדש הרב צבי הירש, כי כמו שקודם מתן תורה אשה נשואה היתה רק אשה שנבעלה [שהרי קודם מתן תורה לא היה אירוסין לא היה

נישואין]. כך גם חיוב כיסוי הראש מן התורה הוא רק באשה שנבעלה ולא באשה ארוסה או נשואה שלא נבעלה.

הבנה מחודשת זו מבוססת על לשון רש"י שכתב שדרך הלימוד מן הפסוק "ופרע הכהן את ראש האשה" על חיוב כיסוי הראש, הוא שמן הפסוק למדנו שדרך בנות ישראל לכסות ראשן. מדוייק שאין כאן ציווי של התורה לכסות את הראש, אלא רק התייחסות למנהג הקיים לכסות את הראש. מהתייחסות זו למד רש"י כי התורה נותנת מקום למנהג הנשים לכסות ראשן והפכה אותו להלכה פסוקה.

לפי יסוד זה אמנם גם אלמנה וגרושה אינן חייבות לכסות את ראשן, שכן למרות שהן בעולות אך אינן נשואות ורק נשואה בעולה חייבת בכיסוי הראש. לכן מחדש הרב צבי הירש כי חיוב כיסוי הראש באלמנה וגרושה אכן אין מבוסס על דין של פרע את ראש האשה [שנאמר רק באשה נשואה ובעולה]. חיוב כיסוי הראש בנשים אלו מבוסס על העובדה ששערן נקרא מקומות המכוסים, שהרי בשעה שהיו נשואות התחייבו לכסות ראשן, וממילא מקום זה היה מקום המכוסה, לכן גם לאחר שהתגרשה או התאלמנה לא פקע שם "מקום מכוסה" משערה, ולכן חייבת לכסות שערה.

והנה הרב צבי הירש פטר את הארוסה ואת הנשואה שלא נבעלה מכיסוי ראש מן התורה, כיון שלא נבעלה. מדבריו שם עולה כי הארוסה אינה חייבת בכיסוי ראש אפילו מדרבנן, ולכאורה לפי זה גם נשואה שלא נבעלה אינה חייבת בכיסוי ראש אפילו מדרבנן, וא"כ מצינו היתר לכלה שלא לכסות ראשה בליל חופתה, שכן עדיין לא נבעלה. אולם דברים אלו אינם נכונים, שכן בסוף דברי הרב צבי הירש שם התייחס לירושלמי בכתובות [פרק ב' הלכה א']^[44] וכתב שם לגבי נשואה שעדיין לא נבעלה:

דאף דמדינא אין בה משום פרועת ראש וכו'ל, מ"מ כיון שהיא בחזקת

(44) הירושלמי התייחס למשנה שאמרה כי אשה התובעת את כתובתה יכולה להוכיח כי היתה בתולה בזמן האירוסין מכך שכשיצאה מבית אביה לבית בעלה, "יצאה וראשה פרוע". על כך מקשה הירושלמי "וחש לומר שמא בתולה מן הנישואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע" והיינו שהוקשה לירושלמי, כיצד העובדה שיצאה וראשה פרוע מוכיחה כי כתובתה מאתים, הרי ייתכן שלפני נישואין אלו היתה כבר נשואה והתגרשה כשהיא עדיין בתולה [בתולה מן הנישואין], וכיון שהיתה בתולה יצאה וראשה פרוע, אך כתובתה מנה? וענה הירושלמי שמכאן יש להוכיח כי אכן בתולה מן הנישואין אינה יוצאה וראשה פרוע.

על דברי הירושלמי הללו הקשה נכד הישועות יעקב "ולכאורה יפלא דאין עלה בדעת המקשן לומר דבתולה מן הנישואין שהיא א"א וגם נשואה דכיון שלא נבעלה תהיה מותרת לילך פרועת ראש?" וענה כי לשיטתו, שנשואה שלא נבעלה אינה חייבת לכסות ראשה דברי הירושלמי מובנים. אלא שעדיין הוקשה לו סוף דברי הירושלמי, שכתב כי בתולה מן הנישואין אינה יוצאה וראשה פרוע, ומדוע? הרי לפי העקרון שקבע הרב צבי הירש אכן אינה חייבת לכסות ראשה? ועל כך ענה כפי שהבאנו בגוף המאמר, כי כיון שנישאה, הרי היא בחזקת בעולה ופריצות הוא שתצא ללא כיסוי ראש. שאלת הרב צבי הירש על המקשן בירושלמי אינה ברורה. לפי דבריו ברור כי בתולה מן הנישואין חייבת כיסוי ראש כיון שהיא "א"א וגם נשואה", דבריו תמוהים, הרי מדובר כאן על אלמנה או גרושה מנישואין ראשונים, וא"כ כיצד קרא לה "א"א וגם נשואה"? דברי הירושלמי פשוטים וברורים, כיון שבתולה מן הנישואין אינה נשואה אלא פנויה, ברור מדוע יוצאת וראשה פרוע, וממילא קיים החשש שתבעה כתובה מאתים [מבעלה השני]. על כך ענה הירושלמי כי למרות שאינה חייבת לכסות ראשה מדין כיסוי הראש, בכל זאת חייבו אותה לכסות ראשה כדי שלא תתבע כתובה מאתים.

בעולה מדין ש"ס דכתובות דף יב', אסורה בגילוי ופרוע ראש משום פריצותא

מבואר כי סובר שמדין פריצותא כל נשואה חייבת בכיסוי הראש גם אם לא נבעלה. אלא שעדיין יש לומר כי חיוב זה נאמר רק באשה שכבר שהתה לילה אחד עם בעלה, שאז יש לומר שהיא בחזקת בעולה, ולכן גם אם בפועל היא בתולה יש פריצות שתגלה שעה, אך בנדון דידן, בערב החופה, שעדיין לא התייחדה עם בעלה באופן שיש חשש שנבעלה, אינה צריכה כיסוי ראש אפילו מדין פריצותא.

1. הקש"ים בדברי נכד הישועות יעקב

על דברי הרב צבי הירש, נכד הישועות יעקב, יש להעיר מכמה כיוונים. ראשית מה שכתב שבהסבר הלימוד מן הפסוק "ופרע הכהן את ראש האשה" אינו מובן. וכי יעלה על הדעת כי התורה קבעה הלכה בחיוב כיסוי הראש על בסיס מנהגם באותה תקופה? הרי התורה היא נצחית ולא נאמרה רק לתקופה מסויימת ולא ביחס למנהגים מסויימים.

בנוסף לכך, הפשט הפשוט בלימוד מן הפסוק הוא שכיון שהתורה אמרה לפרוע את ראש האשה הרי שמדין תורה האשה חייבת לכסות ראשה, ולא כפי שכתב הרב צבי הירש. נראה שגם הרב הירש הבין שכך הוא פשט הדברים, שהרי כותב בתחילת דבריו שם כי מה שהביא אותו לעיון זה הוא הקושי כיצד ייתכן כי ארוסה אינה חייבת בכיסוי ראש למרות שהיא אשת איש בו בזמן שאלמנה וגרושה חייבות בכיסוי ראשן, למרות שהן פנויות? כדי ליישב קושי זה נדרש הרב צבי הירש לחדש את הבנתו בעניין חיוב כיסוי הראש וממילא הסביר את החילוק שבין ארוסה לבין אלמנה וגרושה.

מבואר א"כ כי קושייתו [וממילא חידושו שנאמר כתירוץ לקושיא] מבוסס על ב' נתונים: א. ארוסה אינה חייבת לכסות ראשה. ב. אלמנה וגרושה חייבות לכסות ראשן. אולם ב' הנחות אלו אינם ברורות. לגבי חיוב כיסוי הראש בארוסה כבר הבאנו לעיל להקת פוסקים הסוברים כי ארוסה אכן חייבת בכיסוי הראש. ולגבי חיוב כיסוי הראש באלמנה וגרושה, כבר כתבנו במאמר תוקף החיוב לכיסוי הראש, כי רבים מהאחרונים סוברים כי אלמנה וגרושה אינן חייבות לכסות ראשן.

בנוסף לכך נראה מלשונו כי קושייתו התעוררה בעקבות ההבנה כי חיוב כיסוי הראש באלמנה וגרושה הוא מדאורייתא, וא"כ כיצד התורה התירה לארוסה להיות גלוית ראש? אולם נראה שגם הנחת מוצא זו אינה ברורה, שכן בפשטות נראה כי גם לסוברים כי אלמנה וגרושה חייבות בכיסוי הראש, אין זה אלא מדרבנן בלבד, וכן כתבו בהדיא האיגרות משה^[45] והיביע אומר^[46]. כן גם מסתבר לומר, שכן לפי זה ישנה מחלוקת

(45) אבן העזר חלק א נ"ז.

(46) חלק ד אבן העזר סימן ג ס"ק ד. ראייתו של הרב עובדיה מהמג"א בסימן ע"ה שכתב כי החיוב של כל הפנויות הוא מדרבנן הוא לשיטתו, אך הב"ח והעומדים בשיטתו הסוברים כי אלמנה וגרושה חייבות בכיסוי ראש וכן דעת הרב צבי הירש אולי סוברים שהוא מהתורה מאידך ראייתו מהשבות יעקב שכתב בפשטות שכל הפנויות שנבעלו חייבות מדת יהודית פשט לשונו נראה שזה לכו"ע.

קיצונית בין האחרונים לעניין כיסוי ראש באלמנה וגרושה, שהמחייבים מחייבים מן התורה והמתירים מתירים לגמרי, וזה לא מסתבר. וא"כ כיון שהמחייבים כיסוי ראש באלמנה וגרושה לא מחייבים מן התורה אלא מדרבנן, ממילא אין קושיא מדוע ארוסה פטורה והן חייבות, כי ייתכן שחז"ל ראו לנכון לגזור בהן ולא בארוסה.

עוד נראה, כי הבנתו ביסוד חיוב כיסוי הראש [שהוא רק בבעולה ולא בבתולה], לא מוסכמת על גדולי האחרונים שנחלקו בדין כיסוי הראש בארוסה. ודאי שהסוברים כמהר"י הלוי כי ארוסה חייבת בכיסוי הראש אינם מודים לדבריו, שהרי מחייבים כיסוי ראש גם בארוסה שהיא בתולה, ולדעתם חיוב זה הוא מן התורה כפי שהוכחנו במאמר תוקף החיוב לכסות הראש. אולם גם מדברי החולקים נראה שלא סברו את חידושו של הרב צבי הירש, שכן אם היו סוברים כך היה להם לדחות דברי מהר"י הלוי מכח דברי רש"י כפי שהסבירם הרב צבי הירש, מכך ששתקו מבואר כי הבינו שמדין תורה כל אשה נשואה חייבת בכיסוי הראש, גם אם היא בתולה, ורק ארוסה פטורה מן החיוב לכסות ראשה.

עוד נראה להעיר שמדברי הרב צבי הירש נראה כי דבריו מבוססים על דברי רש"י בביאור הלימוד מן הפסוק ופרע הכהן את ראש האשה, אולם מדברי רש"י במהדורא קמא שהובא בשטמ"ק בכתובות משמע שלא הבין כדברי הרב צבי הירש. בביאור הלימוד מן הפסוק "ופרע הכהן את ראש האשה" כתב רש"י שם :

כלומר מדאמר רחמנא גבי סוטה לגלות ראשה משמע ששאר הנשים צריך שלא ילכו בפרועת ראש

בלשונו מבואר כי מן הפסוק למדנו כי "צריך" שלא ילכו בפירוע ראש, והדבר כלל לא תלוי במנהג, ולא כמו שכתב הרב צבי הירש כי מן הפסוק רק למדנו כי "נהגו" ללכת בכיסוי ראש, וממילא מכך נלמד שהתורה הסכימה עם מנהג זה.

5. הערת העורך- מנהג הספרדים בכיסוי הראש בחתונה

רבים מבני ספרד בזמן הזה אינם מקפידים לכסות את שיערה של הכלה, וכל ערב החתונה שיערה נשאר מגולה. העושים כן סומכים עצמם על דברי הגרע"י ביחודה דעת [ח"ה סי' ס"ב] שפסק שאין חיוב לכסות את הראש בחופה. פסיקת הגרע"י שם עומדת על ב' יסודות :

א. קי"ל כפוסקים שאומרים שארוסה אינה צריכה כיסוי ראש [ודלא כמהר"י הלוי].

ב. לדעת הרמב"ם ומרן הב"י חופה היא שמכניסה לביתו, ועד אז אינה נשואה אלא ארוסה.

נמצא שאין חיוב בכיסוי הראש עד שמביאה לביתו שכן עד אז אינה נשואה אלא ארוסה וארוסה אינה חייבת בכיסוי הראש.

אולם יש להעיר שאין דברים אלה מוסכמים על כל פוסקי ספרד, ולא לחלוק באתי אלא לפרוס מעט היריעה לפני יודעי דת ודין.

ראשית מה שכתב שקי"ל שחופה היא רק כשמכניסה לביתו, וכדעת הרמב"ם ומרן, יש לדעת שאין הדבר מוסכם כ"כ בין פוסקי ספרד האחרונים. כבר נשאלה שאלה מדוע הספרדים אינם מתייחדים מיד לאחר שבע ברכות, הרי כיון שבירכו את ברכות הנישואין- חייבים בחופה? בספר שער המפקד העוסק במנהגי ירושלים^[47] כתב ביישוב קושיא זו [ח"ב עמ' יז-יח] שאנו קי"ל כפוסקים האומרים שפריסת הטלית על ארבע כלונסאות היא החופה וכבר מאז היא נחשבת אשת איש ואין צורך לייחוד אח"כ, ועי"ש שכתב שכך הוא מנהג ירושלים שסומכים על פריסת טלית על ארבע כלונסאות בחופה, וכ"כ ליישב בשו"ת ישכיל עבדי [ח"ז סי' י"].

עוד אחרונים רבים סוברים שכן הלכה לספרדים, ולא עוד אלא שמעידים שכך הוא מנהג בני ספרד שחופה שעושה נישואין אינה כשמביאה לביתו, כדברי מרן, אלא כשפורס עליה טלית [כמנהג הספרדים] או כשמכניסה תחת ארבע כלונסאות. כ"כ בספר ארץ חיים^[48] [אה"ע סי' נ"ה ד"ה "וכתב הרב מהר"י עטיה"] ועיין שם שציין שכן הוא דעת הרב מהר"י עטיה בספרו רב דגן, והרב חופת חתנים [סימן ו' אות ו']. והוסיף שמדברי הרב פרי הארץ [ח"ב אה"ע סי' א'] והרב פרי האדמה [ח"ד פכ"ב מהלכות אישות] מוכח שהמנהג היה להצמיד את שבע הברכות לאפיריון שבו יושבים החתן והכלה, ומכך הסיק שם שעשו זאת כדי להסמיך שבע ברכות לנישואין, וסיים הארץ החיים "וכן הוא המנהג מימי קדם וכדמוכח מתשובת מורנו הרב המבי"ט [ח"א סי' רמ"א]. מדברי המבי"ט שם יש להביא ראיה נוספת: שם דן בכלה שהניחו עליה תכשיט בחופה ואבד תכשיט זה. בסוף תשובתו כותב שם: "ואם הניחה התכשיט לכלה אחר ז' ברכות שהיתה נשואה וכו' ", [וכ"כ לעיל מיניה], מבואר שפשוט לו שלאחר שבע ברכות בחופה שלנו נקראת נשואה.

בספר בית חתנים לר' משה פנירי שליט"א [תחילת פרק י'] ציין שכן כתבו גם היפה ללב [סי' נ"ה ס"ק ב'], התפילה לדוד [סי' ל"ג], הרב טהרת המים [מערכת כ' סוף אות מ'], שו"ת פני יצחק [ח"א אות קי"ז] וסידור בית עובד [דף קצ"ח].

כן הוא גם דעת חלק נכבד מאחרוני ספרד בדורות האחרונים. הבן איש חי [שנה ראשונה שופטים אות י"ב], הנתיבי עם [אבן העזר סי' נ"ה] הישכיל עבדי [חלק ז' אבן העזר סי' ו' וי"א], וכן היה מורה ובא הרב בן ציון אבא שאל והיה מורה לכלות לתת כיסוי ראש משעת עמידה בחופה שלנו [ווי העמודים כתובות סוף ב' ע"ב, ובסדרו תהילת יצחק מדיני הנישואין והחופה הל' א', ג'].
 על האמור לעיל אוסיף שלאחרונה הזדמנתי לחתונה שערך הרב מרדכי אליהו שליט"א [זצ"ל]. לאחר החופה שאלתי אותו ממתי חייבת הכלה לכסות את ראשה ואמר לי בצורה נחרצת שמשעת הקידושין חייבת בכיסוי ראש [אך לא היה ברור לי אם הוא

[47] חובר ע"י הרב רפאל בן שמעון.

[48] ספר מנהגים על סדר השו"ע לרבי חיים סתהון מחכמי צפת.

משום שלדעתו החופה הנוהגת היום היא החופה העושה קניין, או שלדעתו ארוסה חייבת כיסוי ראש].

גם הגר"ע יוסף לא פסק בסכינא חריפא כדעת מרן שחופה היא דווקא כשמביאה לביתו. בספרו יביע אומר [חלק ה' סי' ז' ס"ק א'] דן בעניין מניין ז' ימים לעניין שבע ברכות, וכתב שיש למנות ימים אלה מזמן ה"חופה". לכאורה, כיון שלמרן הגדרת חופה היא כשמביאה לביתו, יש למנות את שבעת הימים מאז, ואפילו אם טכס הנישואין היה לפני השקיעה, אין זה מעלה ולא מוריד. לדינא הביא את הדיעות הנ"ל הסוברות שחופה היא פריסת הטלית [בתוספת כדרכו בקודש], וכתב לחוש להן משום ספק ברכות להקל, ולכן פסק למנות את שבעת ימי המשתה משעת עריכת החופה ולא משעה שהביאה לביתו. לפי זה לכאורה בנידון דידן שהוא איסור תורה היה לו גם לחוש לדיעות אלו ולחייב כיסוי ראש בחופה.

עוד יש להעיר שאף אם נאמר שחופה היא כשמביאה לביתו, מ"מ מן המבואר בספרי המנהגים נראה שהכלה היתה מגיעה לחופה כשראשה מכוסה כולו בהינומא גמורה [ולא רק ברשת העשויה לקישוט כפי הנהוג כיום]. בספר מים רבים [לרבי רפאל בן אלעזר מלידולא ח"ג סי' ל'] דחה סברת האומרים כי ארוסה איננה חייבת בכיסוי ראש וסיים "ומעיד אני שבעיר מולדתי עיר ליורנו יע"א נהגו מעולם לכסות שער ראשם הארוסות כנשואות ואפילו הן קטנות בשנים וכן ראוי להורות ולעשות", הרי שגם מנהג ליורנו היה שבתולה מכסה את ראשה. גם ספר ברית כהונה^[49] [אבן העזר מערכת ק' ס"ק ה'] כתב "מנהגינו פה כי הכלה יהיה על פניה סודר או מסווה מפני הצניעות, וגם בעת הקידושין אין מסירין את הסודר או המסווה לראות פניה כי זאת פלונית בת פלוני". כן כתב גם בספר כתר שם טוב [ח"ב מנהגי נישואין סע' ל' עמ' תרכ"ב] שנהגו שהכלה מכסה פניה תחת החופה ורק בשעת הקידושין ממש מגלה פניה. אולי יש לדחות שהיתה מכסה רק פניה אך שצרה היה מגולה, ודוחק.

בספר ווי העמודים [כתובות דף ב' ע"א בסופן] הוסיף להעיר שכיון שישנם פוסקים המחייבים כיסוי ראש גם בארוסה, כנזכר לעיל, יש לנו בזה ספק ספיקא: שמא חופה היא בשעת פריסת טלית או כניסה לחופה שלנו, ואת"ל שחופה היא דווקא כשמביאה לביתו, שמא גם ארוסה חייבת בכיסוי ראשה, וכן העיר לעיל המחבר על מנהג אשכנז והוסיף כי זהו ספק ספיקא באיסור תורה.

6. זאת תורת העולה

ישנם שלושה מנהגים בעניין כיסוי הראש של כלה הנכנסת לחופה, והובאו דבריהם בספר נטעי גבריאל :

- (1) המנהג לכסות ראשה תכף בחדר הייחוד אחר החופה (2) ויש שנהגו שהכלה באה לחופה בכיסוי ראש כדין ויזהרו שכיסוי ההינומה שעל ראש הכלה לא יהיה שקוף שאם שערותיה נראות דרכו אינו מועיל כלל

במקום כיסוי ראש (3) ויש שנהגו שאינה מכסה ראשה רק למחרת יום החתונה

לדעתנו המנהג השני הוא עדיף, שהכלה באה לחופה בכיסוי ראש, וגם לספרדים כתב הרב העורך כי אמנם דעת הרב עובדיה יוסף כי חיוב הכיסוי הוא רק אחר שמכניסה לביתו, אך ישנם רבים מחכמי הספרדים הסוברים כי בשעת החופה צריך להיות ראשה מכוסה. וגם לדעת הרב עובדיה אם התייחדו באולם יחוד הראוי לביאה כגון שסגרו את הדלת במפתח כמנהג האשכנזים חייבת בכיסוי הראש אחר יחוד זה.

